

Felújították „a Plössl”

„A Plössl” megnevezés valamikor hasonlóan egyértelmű megnevezés volt a hazai csillagászok, amatőrcsillagászok körében, mint amilyen később „A Heyde” lett. Az évtizedekig elfeledett „Plössl” újabb, méltóbb részére érkezett élelének: az Országos Műszaki Múzeum állandó kiállításának felújított darabjaként várja a látogatókat. S aki a régi csillagászati műszerüket megtekinti, ha a csillagászat barátja, egy különös időutazáson is részt vehet. „A Plössl” invitál most minket is erre.

A széper, felújított Plössl-refraktor az Országos Műszaki Múzeum kiállításán

Nagy Károly (1792–1868), a hirskei csillagvizsgáló megalapítója (I. Nagy Károly csillagászata 1–3. rész, *Meteor* 2004/12., 2005/3., 2005/6.), Bercsben (áltóttl egyetem) évei során megismerte a hirskei Egyetemi Csillagvizsgáló akkori igazgatóját, Joseph Johann von Littrowot, aki az egyetem mellett a csillagászat

és általában a természettudományok iránt komoly érdeklődést mutató Nagy Károlyt maga mellé vette gyakornoknak. Nagy két éven át dolgozott a csillagvizsgálóban. Talán már ezekben az időkben találkozott a saját fóként mikroszkópokat kisebb részt távcsöveket készítő cégét 1823-ban megalapító Georg Simon Plössl (vagy Plössl, néha Ploersl) hirskei optikussal. Plössl Alexander Rogers és Littrow optikai elgondolásait valósította meg a gyakorlatban: a lencsehibák és a színhiba elkerülésére az objektív-lencse korrekciós tagját nem közvetlenül az objektívhez helyezte, hanem attól jelentősen távolabb, a tühs mélyére. (Erről részletesen ír Bartha Lajos: A budapesti 20 cm-es Plössl-dialyt című cikkében, *Meteor* 1992/2. sz.) Simon Plössl a dialyt refraktorokat nem csak kis méretben, hanem több tíz centiméteres átmérőben is el tudta készíteni. Műszerei a kor legkiválóbb távcsövei közé tartoztak. A Plössl név a mai amatőrök számára azonban

A Plössl „okulár földi vége”. Sajnos az eredeti Plössl-okulárunk az idők során elveszett

nem a dialyt-távcsövek, hanem a Plössl-féle okulárok miatt ismerős. Az okulár típust 1860-ban fejlesztette ki Simon Plössl.

Nagy Károly a Magyar Tudós Társaság képviselőjeként 1832–1833-ban bejárta az Egyesült Államokat, ahol fogadta őt Andrew Jackson amerikai elnök, az Amerikai Filozó-

fiai Társaság pedig tagjává választotta. Nagy Károly számos tengerentúli megrendelést hozott Simon Plössl számára s ezzel Plössl nevével világszerte megismerhették Plössl nagy hálával tartozott mindezért, amiről nem feledkezett meg.

Nagy Károly 1847. október 27-én, Pesten 460 ezüst forintért Bicskén egy 11,5 holdas legelőrészt vett házzal Balthyány Kázmér gróflól, a szabadságharc későbbi külügyminiszterétől, akinek Nagy már évek óta dolgozott mint uradalmi igazgató. A Balthyány által biztositott összegből Nagy Károly elhatározta, hogy régi álmát valóra váltja, s Bicskén csillagvizsgálót épít. A főműszert (több más csillagászati távcső és eszköz mellett) Simon Plösslől rendelte. Plössl öt nagyméretű dyalit készített, egy-egy 15,8 cm átmérőjű Jászvácárha (a Moldvai Fejedelemség fővársáha) és Athénha került (az 1842-ben alapított Athéni Csillagvizsgáló számára), egy 17 cm-es az országát sok téren megreformáló I. Ahdülmecid türök szultán megrendelésére, egy 19,5 cm-es Nagy Károly bicskei csillagdjaja számára készült, végül pedig egy 27,6 cm-es dyalitot valószínűleg I. Miklós (esetleg II. Sándor) orosz cárt megrendelésére az orosz udvarnak szállított (A méretekről szóló források sajnos eléggé ellentmondásosak.) Mindezek közül jelenleg csak két műszerrel, a napjainkig folyamatosan nagy gonddal őrzött athéniről és a bicskeiről van tudomásunk. A cári dyalit valószínűleg az Orosz Birodalom összehozásával tűnhetett el, ahogy a szultán példányát is hasonló sors érthette.

Az Athéni Csillagvizsgáló Görögország legrégebbi, ma is működő kutatóintézete. Georgias Sinas, Görögország hécsi nagykövete 1840-ben jelentette be, hogy jelentős összeggel támogatja a görög tudományokat a görög kormány számára 500 ezer drachmát adományozott azzal, hogy azt az Athéni Csillagvizsgáló megalapítására és megépítésére kell fordítani. Az 1842-es napfogyatkozás nagyszemű lehetőségét adott az avatóünnepség megtartására. A főműszerek rendelés 1844-es távcső a XX század végéig használható volt, azóta

pedig meglekinthető múzeumi tárgy. Plössl és Nagy Károly kiváló kapcsolatának hála, a bicskei Plössl 8000 guldenbe, míg az annál kisebb görög 20 ezer guldenbe került.

Egy másik értékes bicskei műszer a Starke-féle meridiánóra is meglekinthető a kápolnában.

A bicskei műszer előbb a használhatatlanná vált gellérthegyi Országos Csillagvizsgáló Intézet műszereivel együtt a pesti Műegyetem pincéjébe került. Bartha Lajos szerint Konkoly Thege Miklós a műszerek tárolásának siralmas állapotáról a német nyelvű Sinus című laphoz ékképp írt (a cikk megjelenését követően a műszereket helyreállították): „Ne higgye ám, hogy szép meridián szobába és forgó kupola alá fogom vezetni, miként ez azelőtt a Gellérthegyen volt; a pesti egyetem egyik sötét folyosóján egy ablaktalan, földszinti, nedves kamrába fogunk botorkázni, mely talán 15 láb hosszú és 9–10 láb széles. Ez az a hely, hol a budai csillagász-torony egykora szép eszközeit kificzamlítva és megrozsdásodva-hámuljuk, s ez az a hely, hol a Nagy-féle observatorium eszközeit, ládába pakolva – úgy a

mint azokat Strake úr Bécsből 18 évvel ezeltől hepakolta – maiglan is rejtegetik. Ez utóbbiakról tehát „semmi bizonyost” nem lehet tudni, csak hallomás szerint mondhatom, hogy – ámbár Strake úr a legnagyobb gonddal intézte a pakolást – mégis tonkre mentek mind, mivel a vastészeket se nem kenték se nem tisztították azóta soha. Ezt követően került sor a hírskei műszerek első helyreállítására. A műszerek a svábhgyei Csillagvizsgáló Intézet megépülése után oda kerültek majd a Plossl onnan az Irtánia Bemutató Csillagvizsgálóba, ahol néhány évben át bemutatótávszéként működött. Így több mint száz esztendővel megalkotása után végre valóban csillagászati célra használhatták, noha akkor már valójában nem a világszínvonalat képviselte, hiszen egy új korban ébredt: a Magyar Népköztársaság dolgozó népének mutatták be az épületeket a még a jobbágyfelszabadítást és közleher-viselést kimondó 1848. áprilisi törvények előtti leszállított hírskei főműszerekkel. Onnan

került az Országos Műszaki Múzeumba (OMM), mely 2005-ig raktárban őrizte a remek műszert – állandó kiállítótér híján.

2008. november 3-án egykori raktérének átalakításával megnyílt az OMM Tanulmánytára, lehetővé téve, hogy a korábban rejtőző műszaki értékeket állandó kiállításon tekintse meg az érdeklődő. Természetesen legfőltéttebb kincseik bemutatását sem lehetett mellőzni, így a 2006. évtől 800 ezer Ft-ot terveztek be a csillagászati műszerek felújítására. Ez messze nem fedezte a távszékvek, lendulók, meridián-körök felújítását, így arra további forrást kellett elkülöníteni. A munka megérte a ráfordítást, hiszen egyedülálló minőségű és mennyiségű, csillagászati műszerekből álló tárlat nyílhatott. A műszergyűjtemény megtekintését mindenkinek jó szívvel javasoljuk. (Cím: Országos Műszaki Múzeum, 1117 Budapest, Kaposvári u. 13–15., www.omm.hu)

Horváth Ferenc

Struve nyomában Tartuban

A Struve család a csillagászat egyetemes történetének egyik legjelentősebb asztronómus-familiája. A család német eredetű, de mivel több generációja is a cári Oroszországban dolgozott, számos forrás oroszként említi őket (Struve írásmóddal), a dinasztia későbbi leszármazottai pedig az óceánon túl működve amerikai asztronómusként szerepelnek a szakirodalomban (napjainkban találkozhatunk a Struve írásmóddal is).

A familia első kiemelkedő csillagász személyisége, Friedrich Georg Wilhelm Struve – Otto Wilhelm apja, Karl Hermann és Gustav Wilhelm Ludwig nagyapja, Georg Otto Hermann és Otto dédapja – 1793. Április 15-én németföldön, a jelenleg Hamburghoz tartozó Altonában látta meg a napvilágot. Innen került a korábban orosz, német, lengyel, svéd, majd a XVII. század elejétől az 1918-as évi függetlenség kivívásáig ismét-

ellen orosz fennhatóság alatt álló Dorpatba, a mai Tartuba, amely százezer polgárával az 1991-től újra önálló Észti Köztársaság második legnagyobb városa.

Itt kezdetben a Berg hercegi család magántanulójaként működött. Apja biztatására 1808-tól kezdte meg nyelvtudományi tanulmányait a város egyetemén, ahol 1810-ben diplomázott. Ezt követően azonban feladta a jó fizetéssel keresgető tanári karriert, és az egyetem rektora, G. F. Parrot ajánlására matematikai és csillagászati szakirányt választva 1813-ban doktori végzettséget szerzett. Disszertációjában a Dorpat Csillagvizsgáló földrajzi koordinátáinak meghatározásával foglalkozott. Húsz esztendősen lett a csillagda obszervátora, illetve az egyetem matematika és csillagászat professzora. 1820-tól 1838-ig a csillagda igazgatójaként és az asztronómia egyetemi professzoraként